

**КЫРГЫЗ ТИЛИ САБАГЫНДА СТУДЕНТТЕРДИН ООЗЕКИ
КЕП ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН
ЫКМАЛАРЫ ЖАНА ФОРМАЛАРЫ
(дене тарбия багытындагы ЖОЖдордун мисалында)**

УДК 378:061.3 (571.56)

Омурова А.М.

*Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы,
тилдер кафедрасы, Бишкек ш.*

Корутунду: Бул аталган илимий макалада тил жана кептин теориясы жана практикасы жөнүндөгү маселелер каралат. Ошондой эле, дене тарбия багытындагы студенттердин кыргыз тили боюнча кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун методдорун жолдорун, ыкмаларын, түрлөрүн окутуунун жол-жоболору берилет.

Негизги сөздөр: тил, оозеки кеп, кеп ишмердүүлүгү, кептик кырдаал, студент, кептик компетенттүүлүк, окутуучу.

**МЕТОДЫ И ФОРМЫ ФОРМИРОВАНИЯ УСТНОЙ РЕЧЕВОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА
(на примере ВУЗов по физическому воспитанию)**

Омурова А.М.

*Кыргызская государственная академия физической культуры
и спорта, кафедра языков, г.Бишкек.*

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические вопросы языка и речи. А также даются виды и методы формирования речевой деятельности студентов-физкультурников по кыргызскому языку.

Ключевые слова: язык, речь, речевая деятельность, речевая ситуация, студент, компетентность.

**METHODS OF FORMATION OF SPEECH ACTIVITY OF STUDENTS –
ATHLETES (for example the universities of the physical education)**

Omurova A.M.

*The Kyrgyz state physical education and sport academy,
Language department, Bishkek city*

Abstract: In this scientific article discusses theoretical and practical issues of language and speech. And provides innovative methods, ways, forms and methods of formation of speech activity of students-athletes of the Kyrgyz language. It is therefore recommended to study innovative methods together with modern communication and technical means. The article has an actual problems of teaching of the state language in Universities.

Key words: language, speech, speech activity, speech situation, innovative methods.

Киришүү. Кыргыз мамлекети эгемендүүлүк алганга чейин, айрым учурда, азыр деле орто мектептердеги дене тарбия сабагына анчалык деле маани берилбей, ал сабак

көпчүлүк учурда орус тилиндеги терминдерди мисалга алсак, «смирно», «налево», «направо», «кругом» деген сыяктуу сөздөрдү колдонуу менен өткөрүлүп келгендиги эч

кимге деле жашыруун эмес. Мектепте «дене тарбия» деген терминдин өзү да кийинки мезгилден бери пайдалана баштады. Мурда «физкультура» деген термин менен аталчу эле. Айрыкча, алыскы айылдык мектептин окуучулары жогорудагыдай орус тилиндеги терминдерди мугалим айтканда бири оңго, бири солго бурулуп, бири түз карап, түртүшүп жатып, акыры түздөлчү эле. Буга карабастан мугалим кайра-кайра «смирно», «налево», «направо», «кругомду» кайталап айтып, бир да кыргызча сөз колдонулбаган. Анын түпкү себеби ал мугалимдин өзү (ал өзү, балким, айылдык мектепти аяктап барса да) жогорку окуу жайын орус тилинде үстүртөн бүтүрүп келгендигинде. Мунун өзү парадокс. Ал мезгил да өттү. Азыр талап башкача. Азыркы мезгилде дене тарбия багытындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясында, Кыргыз-Түрк «Манас» университетинде, республикадагы жогорку окуу жайларынын дээрлик баарында кыргыз тили предмети кадимкидей окутулуп, дене тарбия сабагын кыргыз тилинде жүргүзө турган кыргыз тилдүү адистер даярдалып жаткандыгы бул кыргыз тилинин Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили катары кулачын кеңири жайып жаткандыгынан кабар берет.

Максаты: Дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн өстүрүү, азыркы учурдун замандын талабына ылайык к/п тараптан өнүккөн, чыгармачыл, өз эне тилин урматтап-сыйлап, адептүү сүйлөө маданиятына ээ, мекенчил, тилди, маданий- асыл дөөлөттөрүбүздү сактап кала турган адептүү жаштардын сөздүк корун байытуу. Мугалимдин педагогикалык ишмердүүлүгүндө кеп бул - окутуунун, тарбиялоонун жана анын дүйнө таанымын кеңейтүүнүн куралы гана болуп чектелбестен өзүнүн кеби аркылуу да үлгү болуу, тилди таанытуу, жайылтуу керек. Ошондуктан мугалимдин кеби кесиптик-педагогикалык талаптарга жооп берген жана жалпы маданияттуулуктун үлгүсү. Мугалим кептин сапаты үчүн да, мааниси-

не үчүн да жана социалдык кесепеттерине да жоопкерчиликтүү...»[1]. Демек, мындан улам кеп жана ошондой эле тил бул – ар бир инсанды сыпаттап-аныктап турган күзгү болуп саналат. Тил жана кеп ой жүгүртүү аркылуу ишке ашырылуучу татаал психоллингвистикалык кубулушту алып жүргөн өзүнчө бир процесс катары саналат. Алгач, туура ой жүгүртүлүп, анан туура, так кеп, тил айтылат. Мына ушуну эзелтен бери кыргыздын акылман ойчул-чечендери “Ойлобой сүйлөгөн онтобой ооруга жолугат” деп беке-ринен эскертпегендир. Кеп жана тил окуучу, студент же мугалим болобу анын жашоосу, тагдыры, жүрүм-туруму, карым-катнашы, катары милдет өтөйт. Мына ушундан улам алардын ар биринин кеп ишмердүүлүгү келип чыгат.

Материалдар жана методдор : Или-мий ишке байланыштуу булактарды талдоо менен жабы технологиялык, иновациялык методдорду колдонуу аркылуу дене тарбия багытындагы студенттердин тилдик-коммуникативдик кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун ыкмаларын, формаларын жана окутуунун мазмунун аныктоо. Кеп ишмердүүлүгү – бул адам баласынын жеке, жалпы жана бардык ишмердүүлүктөрүнүн ажырагыс бөлүгү, компетенти[5]. Бардык ишмердүүлүктөрдүн жаралуу, калыптануу, өнүгүү жана ишке ашырылышын да кеп шарттап турат. “Кеп ишмердүүлүгү” дегенге ар түрдүү өнүттөн мамиле кылып, кабылдоо зарыл. Кеп ишмердүүлүгүн өнүктүрүү ой жүгүртүүгө, ой жүгүртүү ан сезимге, а түгүл көз каранды...” экендигин белгилеген. Кыргыз тили, адабияты мугалимдерине арнап жазган эмгектеринде кеп ишмердүүлүгүнө ээ кылуудагы кептик компетенттүүлүктүн ролун баса белгилеген [2, 3, 4]. Автор өзүнүн илимий-методикалык эмгектеринде жана илимий макалаларында кыргыз тили предметин окутуудагы предметтик компетенттүүлүктөрдү аныктоо менен аларды илимий өнүттөн карап, негиздеп чыккан десек болот. Бул тууралуу кептик

компетенттүүлүккө айрыкча басым жасап, төмөнкүдөй түшүндүрмөлөрдү берген. Мисалга алсак:

“Кептик компетенттүүлүккө ээ болуу - (сүйлөөчү же угуучу) коммуникативдик милдеттерди аныктоого, тилди пикир алышуунун ар кыл кырдаалдарда оозеки жана жазуу формасында пайдаланууга, өзүнүн сөздүк корун байытуу менен кептик мүнкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө жөндөмдүүлүгү;

1) карым-катнаштын (коммуникациянын) максатына ылайык кептин предметин жана темасын түшүнөт жана белгилейт;

2) тексттеги биринчи жана экинчи маалыматтарды бөлүп көрсөтүп, аларды чындык менен салыштырат;

3) коммуникативдик мазмунуна ылайык тексттердин функционалдык-семантикалык типтерин, кептин ар кыл жанрдагы жана стилдеги тексттерди айырмалайт жана пайдалана алат;

4) адабий тилдин (стилдердин) нормаларына, пикир алышуунун максатына (кептик кырдаалдарга) ылайык текст түзүлөт;

5) текстин ар кыл стилдик режимдерге (бир стилдеги тексти экинчи стилге айландыруу), түрдүү эмоционалдык жагдайларга (тондорго) ылайыктап кайрадан түзөт» [2, 3].

В.И. Мусаева өзүнүн “Кыргыздын чечендик кебин окутуу” аттуу монографиясында “... учурда кыргыз тилин окутууга карата жаңыча мамилени тактап айтканда, тилдин негизги грамматикалык түзүлүшүн, лексикалык тил каражаттарын, морфологиялык категориялар менен синтаксистик конструкцияларын өз ара пикирлешүүнүн каражаты катары окутуу менен натыйжада, ар бир инсандын кыргыз тилинде так, ачык, таза, таасирдүү, логикалуу, далилдүү, орундуу, көркөм жана адептүү сүйлөөсүнө жана жаза билүү маданиятына ээ болуусун” {6} баса белгилеп, көрсөткөн.

Биздин жалпы илимий изилдөө ишибиздин темасы да, максаты, милдети, мазмуну да - баардыгы келечекте дене тарбия мугалими боло турган дене тарбия багытында

билим алып жаткан студенттер- жаштарга кыргыз тили предметин окутуу менен бирге эле алардын өз адистиги боюнча кеп ишмердүүлүгүн, айрыкча, оозеки сүйлөө жана жазуу маданиятын калыптандыруу болуп саналат.

Негизинен алып караганда, кеп ишмердүүлүгүнө окутуп-үйрөтүүнүн өзүнчө бир кеңири тармактары жана ошондой эле, анын өзүнүн этаптары бар. Мисалы:

- Угуу ишмердүүлүгү;
- Көрүү ишмердүүлүгү;
- Окуу ишмердүүлүгү;
- Сүйлөө ишмердүүлүгү;
- Жазуу ишмердүүлүгү.

Биздин оюбузча, демек, дене тарбия багытындагы ЖОЖдордо кыргыз тили мугалими кыргыз тили предметин жогорку денгээлде өткөрүүгө аракет кылуу менен бирге эле, кеп ишмердүүлүгүнө үйрөтүүдө, алгачкы ишти айрыкча, студент жаштарды угуу маданиятына, көрө билүү маданиятына, окуу маданиятына үйрөтүү менен бирге эле оозеки кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруудан баштаганы оң натыйжа алып келеби деген ойдобуз. Анткени биз өзүбүздүн педагогдук күндөлүк ишибизде окутуучулук тажрыйбабызда мына ушул кеп ишмердүүлүгүнүн ар бир этаптары менен түздөн-түз иш алып барабыз. Студенттердин оозеки сүйлөө кеп ишмердүүлүгүндөгү кечиликтерди алаканга салгандай көрүп турабыз жана аларды оңдоп-түзөтүүнүн ыкмаларын жана формаларын ар убак, ар бир сабакта ойлонуп, изденип келебиз.

Студенттерди оозеки сүйлөө кеп ишмердүүлүгүнө үйрөтүүдө менен бирге эле алардын дене тарбия адистиги боюнча үлгүлүү кебин, жалпы маданиятуулугун да жогорулатуу абзел. Ошондо гана кыргыз тилинде айлана-чөйрөдөгү кепти туура, бат сабаттуу кабыл алуу менен оозеки, жазуу түрүндө өзүнүн оюн так, даана айтып, жооп бере алат. “Кесиптик, кеп” деген аталыш менен дене тарбия багытын-

дагы адистер өзүлөрүнүн, кесиптик баарлашууларында, кырдаалдарда, жагдайларда, мелдештик беттешүүлөрдүн жол жоболорун жазууда кесибине байланыштуу лексиканы, терминдерди так, даана билүүдө алар кыргыз тилинен алган тилдик билимдерине жана жакында жарык көргөн профессорлор А.М.Наралиев, М.К.Саралаев башында турган жоон топ редколлегия анын ичинде кыргыз тилнин окутуучусу А.Омуроватүзгөн дене тарбия жана спорт терминдеринин орусча-кыргача сөздүгүнө таянышат. Дене тарбия багытындагы жогорку окуу жайларда кыргыз тили сабагы эң алды менен кесиптик ишмердүүлүккө байланышкан коммуникативдик “кептик компетенттүүлүктү” [2;3] багытталгандыгы менен айырмаланат.

Дене тарбия багытындагы келечектеги адистердин оозеки кеп ишмердүүлүгүн өнүктүрүүдө төмөнкүлөрдү эске алуу зарылдыгы белгиленген:

✓ «коммуникациянын милдетине жана максатына жараша тилдик бирдиктерди туура максаттуу билүү;

✓ бирдиктерди колдонуунун эрежелерин жана нормаларын сактоо;

✓ теорияны билүү менен оозеки жана жазуу кепти өздөштүрүп, кеп маданиятын жогорулатуу» [2, 3].

Корутунду. Дене тарбия багытында билим алган студенттер кыргыз тили курсун аяктаганда кеп ишмердүүлүгүнүн негизи түрлөрүнө, “кептик компетенттүүлүккө” ээ болуу менен бирге эле баарлашуу кырдаалдарын өздөштүрөт. Келечектеги кесибине байланыштуу лексикасын кеңейтүү менен сүйлөшүү кырдаалындагы жалпы кеп маданиятын жогорулатууга, мамлекеттик тил катары кыргыз тили боюнча билимин терендетүүгө, лексикалык темалар менен кесибине байланышкан терминдерди окуптаанууга, тексттер аркылуу оозеки сүйлөшүү

кебин мыкты өздөштүрө алганда гана дене тарбия мугалими катары калыптанат.

Дене тарбия багытында билим алган студенттер кыргыз тилин окутууда оозеки кеп ишмердүүлүгүн үйрөтүүдө алардын бир нече түрлөрү бар. Мисалга алсак:

➤ Диалогдук кеп ишмердүүлүгү;

➤ Монологдук кеп ишмердүүлүгү;

➤ Полилогдук кеп ишмердүүлүгү ж.б.

Макаланын көлөмүнүн чектелгендигине байланыштуу оозеки кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн окутуу тууралуу кийинки макалаларда кеңири сөз кылабыз.

Адабияттар

1. Чусовитина О.М. Формирование умений профессионально-речевого поведения специалистов в сфере физической культуры и спорта - Вестник Кемеровского государственного университета, выпуск №1, 2014.- с.57.

2. Мусаева В.И. Кыргыз тилин компетенттүүлүктүн негизинде окутуу. Кыргыз тили жана адабияты мугалимдери үчүн окуу куралы.-Б., 2014. 1-басылышы. -96б.

3. Мусаева В.И. “Кыргыз тилин жана адабиятын компетенттүүлүктүн негизинде окутуу. Методикалык колдонмо.-Б., 2015.1-басылышы. -100б.

4. Мусаева В.И. Байланыштуу кепти, кептин стилдерин окутуу. Монография.-Б.: 2009. -143б.

5. Чыманов Ж.А. Орто мектептерде кыргыз тилин окутуунун лингво дидактикалык негиздери. Автореф.дисс.

6. Мусаева В.И. Кыргыздын чечендик кебин окутуу. Монография.Б.: -305б.

7. Панфилова А.П. Деловая коммуникация в профессиональной деятельности: Учебн. пособие -СИБ.:Знание, 2001.-196-б.